

UVAJAJNJE SISTEMA KOMUNIKACIJE Z IZMENJAVO SLIK IN DRUGIH OBLIK NADOMESTNE KOMUNIKACIJE V RAZVOJNE ODDELKE VRTCEV

V okviru podprojekta je bila izvedena analiza stanja 1. glede poznavanja načinov in funkcije komunikacije otrok, ki obiskujejo razvojne oddelke, s strani strokovnih delavcev ter njihovo poznavanje oblik nadomestne in podporne komunikacije in 2. glede poznavanja predšolskih programov vzgoje in izobraževanja in načina dela v razvojnih oddelkih s strani staršev. Poleg tega je bil oblikovan instrumentarij za oceno otrokovih sposobnosti komunikacije in opredeljeni pogoji za uvajanje sistema komunikacije z izmenjavo slik v razvojne oddelke.

V razvojne oddelke vrtcev so po veljavni zakonodaji na področju usmerjanja otrok s posebnimi potrebami vključeni otroci z zmerno, težjo in težko motnjo v duševnem razvoju, med njimi čedalje več otrok s pridruženim avtizmom. Vsi ti otroci imajo pomemben razvojni zaostanek na področju komunikacije, tako besedne kot nebesedne. Svoje želje, zahteve in potrebe zato pogosto izražajo v obliki t. i. motečega vedenja, npr. s kričanjem, metanjem po tleh, avto- ali heteroagresivnim vedenjem, stereotipijami itd. Vsa omenjena vedenja lahko predstavljajo velik stres tako za otroka kot tudi njegovo okolico. Pomembno je, da razumemo, da je to njihov način komunikacije. Poznavanje načina otrokovega komuniciranja je predpogoj za to, da se lahko lotimo spreminjanja komunikacijskih vzorcev v bolj »sprejemljive«, razumljivejše, funkcionalne in tudi bolj socialne oblike. V primeru, da otrok iz kakršnihkoli razlogov ne razvija govora na pričakovan način, moramo izbrati in razvijati nadomestni oz. podporni komunikacijski sistem.

PECS (*Picture Exchange Communication System*, sistem komunikacije z izmenjavo slik) je ena od uspešnejših oblik nadomestne in podporne komunikacije, ki je bila sprva razvita za pomoč otrokom z avtizmom (*Delaware Autistic Program* – l. 1985), pozneje pa je bila uporabljena tudi pri drugih osebah z motnjo v komunikaciji. V slovenskih Smernicah za celostno obravnavo oseb s spektroatističnimi motnjami (Ministrstvo za zdravje, 2009) je PECS omenjen med priporočenimi terapevtskimi pristopi. V primerjavi z drugimi slikovnimi komunikacijskimi sistemi so prednosti PECS-a v tem, da spodbuja otrokovo interakcijo z drugo osebo, da ima ta interakcija

svoj namen, da je otrok tisti, ki interakcijo začne, ter da je komunikacija funkcionalna in smiselna.

PECS je metoda učenja z natančno definiranimi koraki in pravili. V začetku jo morata izvajati dva strokovnjaka, čez dan pa je potrebnih veliko ponovitev posamičnih poskusov. Za izvajanje PECS-a obstaja dodatno izobraževanje, na osnovi katerega se pridobi licenca. Vodilna ustanova v Evropi, ki to izobraževanje ponuja, je Pyramid Educational Consultants Uk, Ltd. Da bi bil ta način komunikacije ustrezen, ga je treba izvajati tudi v domačem okolju, kar pomeni, da je treba vsaj do neke mere v izobraževanje pritegniti tudi starše. Glede na organizacijo in kadre v naši predšolski vzgoji in izobraževanju bi bili pogoji za to ob določenih kadrovskih in organizacijskih spremembah samo v razvojnih oddelkih.

Smernice za delo v razvojnih oddelkih so zapisane v kurikulumu za vrtce v prilagojenem programu za predšolske otroke. Kurikul obsega predvsem področja skrbi za samega sebe, organizacijo časa in prostora ter sodelovanje s starši. Ugotavljamo, da v kurikulumu posebej in kot dovolj pomembno ni opredeljeno področje komunikacije in učenje ustrežnejših komunikacijskih vedenjskih vzorcev.

V razvojnem oddelku izvaja program specialni pedagog oziroma defektolog oziroma specialni in rehabilitacijski pedagog. Pri delu sodeluje tudi pomočnik. V oddelek je vključenih 3–6 otrok. V nekaterih razvojnih oddelkih se vključujejo v program dela še fizioterapevt, delovni terapevt in govorni terapevt – logoped. Te delavce dodatno financirajo občine – kot »nadstandard«, ker jih šolska zakonodaja ne navaja kot delavce v prilagojenem programu.

Večina otrok, ki obiskuje razvojne oddelke, ima pomembne težave na področju komunikacije. Vsak od teh otrok bi v primeru, če so njegove kognitivne sposobnosti boljše kot sposobnost (ne)besedne komunikacije, moral biti deležen učenja nadomestnega oz. podpornega načina komunikacije. Glede na to, da je PECS eden od najbolj učinkovitih načinov take komunikacije, menimo, da bi ga morali poznati vsi strokovnjaki iz razvojnih oddelkov in ga uporabljati pri otrocih, ki ga potrebujejo.

Namen podprojekta

Namen projekta je bil naslednji.

1. Analiza stanja:

- ugotoviti poznavanje načinov in funkcije komunikacije, ki jo otroci uporabljajo, med strokovnimi delavci;
- ugotoviti poznavanje oblik nadomestnih in podpornih oblik komunikacije med strokovnimi delavci;
- ugotoviti poznavanje predšolskih programov vzgoje in izobraževanja ter načina dela v razvojnih oddelkih s strani staršev.

2. Oblikovati formular za kratko neformalno oceno komunikacije za strokovne delavce.

3. Opredeliti potrebne pogoje za uvajanje sistema komunikacije z izmenjavo slik v razvojne oddelke

Metode dela

Metode dela, ki smo jih uporabljale:

- analiza stanja, pregled literature in izkušenj v tujini, diskusija, prevajanje, pisanje tekstov;
- izvedba ankete za strokovne delavce in starše v razvojnih oddelkih;
- priprava instrumentarija za oceno otrokovih sposobnosti komunikacije.

Rezultati in uporabnost podprojekta

Analiza stanja

Pred pripravo instrumentarija za ocenjevanje otrokovih sposobnosti komunikacije in opredelitvijo pogojev za uvajanje sistema komunikacije z izmenjavo slik v razvojne oddelke vrtcev je bila opravljena analiza stanja s pomočjo vprašalnikov, ki so bili posredovani staršem in strokovnjakom.

Anketa za starše je bila poslana vsem ravnateljcem vrtcev, v katerih delujejo razvojni oddelki, s prošnjo, da jih razdelijo staršem otrok, ki ta program obiskujejo. Poslano je bilo torej skupaj 165 anket. Vrnjenih je bilo 41 anket, od tega 39 veljavnih (23,6 %).

Staršem so bila v anketi postavljena vprašanja v zvezi:

- s socialno-demografskimi podatki (spol, izobrazba);
- z otrokom, ki obiskuje razvojni oddelek (starost, diagnoze, vrste primanjkljajev, na podlagi katerih je bil otrok usmerjen, čas vključenosti, kraj vključenosti, število sorojencev, terapije, ki jih otrok obiskuje zunaj razvojnega oddelka);
- z zadovoljstvom z razvojnimi oddelki (seznanitev s programom, slabosti in prednosti razvojnih oddelkov, kako in na kakšen način sodelujejo s strokovnimi delavci, njihova vloga pri oblikovanju individualiziranega programa);
- s poznavanjem in uporabo PECS-a.

Vprašalnik je bil sestavljen iz vprašanj, kjer so starši lahko obkrožili več možnosti, dodali svoj odgovor, ponekod pa tudi svoj lastni komentar. Med pomembnejše ugotovitve na osnovi odgovorov staršev navajamo naslednje:

- razen 4 otrok imajo vsi otroci motnjo v duševnem razvoju (87,7 %), delež otrok samo z motnjo v duševnem razvoju je 35,9 %, sicer pa prevladujejo kombinacije – 15,4 % otrok ima poleg motnje v duševnem razvoju tudi gibalno oviranost in slabovidnost, 12,8 % otrok še govorno-jezikovno motnjo, 7,7 % otrok je opredeljeno tudi kot dolgotrajno bolni, 5,1 % otrok ima kombinacijo z govorno-jezikovno motnjo, gibalno oviranostjo in dolgotrajno obolelostjo, 2,6 % otrok z motnjo v duševnem razvoju ima še govorno-jezikovno motnjo, slabovidnost in gluhoto;
- med medicinskimi diagnozami prevladuje razvojni zaostanek, med drugimi najpogostejšimi diagnozami so cerebralna paraliza, avtizem in motnja koncentracije, otrok z diagnozo avtizem je 10, kar predstavlja 25,6 %;
- zunaj vrtca največ otrok obiskuje logopeda (71,8 %), sledita fizioterapevtska in psihološka obravnava, ki ju ima več kot polovica otrok, 38,5 % otrok ima specialnopedagoško oz. defektološko obravnavo, 43,6 % otrok je deležnih še delovno-terapevtske obravnave, 69,2 % otrok obiskuje pediatra, 66,6 %

razvojnega pediatra, nekateri tudi pedopsihiatra (12,8 %), 5,1 % otrok obiskuje še tiflopedagoga in motopedagoga;

- 92,3 % staršev je pri oblikovanju individualiziranega programa (IP) sodelovalo; 7,7 % staršev je IP samo podpisalo, 66,6 % pa jih je aktivno sodelovalo pri njegovem oblikovanju, oblika sodelovanja je bila v največjem deležu taka, da so starši predlagali nekaj ciljev (23,1 %);
- 82,1 % staršev sodelovanje s strokovnjaki v vrtcu ocenjuje za zelo dobre, strokovnjaki v 97,4 % staršem svetujejo glede učenja določenih spretnosti in spodbujanja samostojnosti – najpogostejša oblika sodelovanja poteka tedensko, sledijo dnevna in mesečna svetovanja;
- kot prednosti razvojnih oddelkov kar 71,7 % staršev navaja »strokovnost osebja pri delu z otroki«, kot slabost pa skoraj polovica staršev navede dejstvo, da z otrokom ne delajo strokovnjaki iz različnih strok;
- večina staršev je že slišala za metodo nadomestne/podporne komunikacije PECS; največ staršev se je z metodo PECS seznanilo v vrtcu in v zdravstvenih ustanovah, v vrtcu po njihovem mnenju to metodo uporabljajo pri 41,5 % otrok, od tega jih samo 48,3 % PECS uporablja tudi doma; 23,1 % staršev je pri uporabi PECS strokovno vodeno s strani strokovnjakov v zdravstvenem domu, 12,8 % jim pomaga strokovno osebje v vrtcu, 20,5 % staršev pa nima strokovnega vodstva pri uporabi metode PECS.

Vprašalnik za strokovnjake je prejelo 30 strokovnih delavcev (večinoma specialnih pedagogov) iz prilagojenega programa in 6 drugih strokovnih sodelavcev (fizioterapevtov, logopedov, delovnih terapevtov) na rednem srečanju vseh izvajalcev prilagojenega programa za predšolske otroke. Vrnjenih je bilo 28 vprašalnikov (77 %).

Z anketo smo želeli pridobiti podatke v zvezi z:

- dodatnimi izvajalci storitev, sodelovanjem z njimi, znanju o komunikaciji in dodatnem izobraževanju, vključno z izobraževanjem iz PECS-a;
- značilnostmi otrok v razvojnih oddelkih;

- značilnostmi in oceno komunikacije ter vedenja, reakcij na moteče vedenje, ciljih IP in sodelovanjem s starši konkretnega otroka, ki so si ga anketiranci izbrali.

Najpomembnejše ugotovitve, ki smo jih dobili s pomočjo ankete, so naslednje:

- v 50 % razvojnih oddelkov so dodatni izvajalci storitev logopedi, v 70 % fizioterapevti, v 20 % delovni terapevti in en tiflopedagog (odgovori so bili nepopolni); podatkov o pogostosti teh obravnav nismo izvedeli;
- 71 % vprašanih je s sodelovanjem z dodatnimi izvajalci (o katerih ne dajejo relevantnih podatkov) 'delno zadovoljnih';
- večina vprašanih meni, da imajo znanje, ki jim omogoča osnovno delo (57 %), vendar si želijo dodatnega izobraževanja, ker jih določeno področje posebej zanima, skoraj polovica vprašanih pa meni, da imajo le nekaj znanja, ki je sicer nepopolno, in si zato želijo dodatnega izobraževanja;
- večina vprašanih si želi dodatno izobraževanje na področju motečega vedenja (64 %), zelo malo je tistih, ki menijo, da potrebujejo dodatno izobraževanje iz komunikacije (11 %) in metode PECS (4 %), precej pa tistih, ki si ga želijo na področju sodelovanja s starši (29 %);
- izobraževanja PECS se je udeležilo 21 % vprašanih; to izobraževanje so financirali njihovi delodajalci (eden od vprašanih je bil samoplačnik);
- vseh otrok, ki so bili zajeti v analizi, je 137; v povprečju je v enem oddelku približno 5 otrok, najpogosteje je v oddelkih 6 otrok (razpon pa je 2–6);
- po mnenju anketiranih imata motnjo komunikacije 102 otroka (74 %);
- 27 % otrok za komunikacijo uporablja vsaj 50 besed; z dvebesednimi stavki se izraža 24 % otrok; 53 otrok (39 %) bi potrebovalo nadomestno komunikacijo, to uvajajo le pri 37 otrocih (pri približno 70 % teh, ki jo po mnenju izvajalcev tudi potrebujejo);
- metodo PECS uporabljajo v 5 oddelkih (pri 8 otrocih – kar predstavlja 22 % tistih, ki imajo nadomestno komunikacijo, 15 %, ki naj bi jo po mnenju anketiranih potrebovalo, in 6 % vseh otrok, ki so v razvojnih oddelkih);
- večinoma strokovnjaki v razvojnih oddelkih ne uporabljajo posebnega inštrumentarija za oceno otrokove komunikacije, to ocenjujejo v skladu s 'svojim občutkom in izkušnjami' (74 %);

- na vprašanja o ravni otrokove komunikacije jih 21 % ni odgovorilo; besedno komunicira zelo malo otrok, izbranih za to analizo (23 %), čeprav so na vprašanje (koliko besed otroci uporabljajo v komunikaciji) strokovnjaki opredelili 36 % otrok, ki v komunikacijske namene uporabljajo besedo ali več; iz tega sklepamo, da otroci za komunikacijo večinoma uporabljajo druga sredstva;
- na neposredno vprašanje, ali strokovnjaki v opisanih okoliščinah razumejo, kaj želi otrok, jih je pritrdilno odgovorilo le nekaj več kot tretjina (36 %), skoraj polovica pa jih na to vprašanje sploh ni odgovorila (46 %);
- le dve anketiranki sta navedli, da uporabljata metodo PECS (pred tem je več vprašanih navedlo, da to metodo uporabljajo), pogosto gre za posnemanje ali sodelovanje pri nekih dejavnostih; nekateri cilji tudi odražajo rabo sličic, ki sploh ne ustrezajo PECS-u, iz teh opisov postopkov starši večinoma ne morejo razbrati, kaj naj delajo doma;
- iz skoraj polovice vprašalnikov (46 %) je razvidno, da je sodelovanje s starši zelo šibko – ti anketirani na vprašanje o skladnosti poučevanja pri starših in strokovnjakih v razvojnih oddelkih niso niti odgovorili ali pa so odgovorili z 'ne vem';
- pri opisih motečih oblik vedenja po pogostosti izstopajo različne oblike agresivnega vedenja; nekatere oblike vedenja so strokovnjaki izbrali kot najbolj moteče, čeprav jih prej pri opisih motečih oblik vedenja sploh niso navedli;
- na vprašanje o načinih beleženja ni odgovorila polovica vprašanih, le trije (11 %) so navedli neki način, ki si ga lahko nekako predstavljamo; iz tega sklepamo, da sistematični načini merjenja in beleženja vedenja niso uveljavljen način dela med strokovnjaki v razvojnih oddelkih;
- slaba polovica (43 %) vprašanih ni odgovorila na vprašanje o pogostosti motečega vedenja, zelo malo jih je sploh navedlo, da vedenje 'beležijo', ne pa tudi, kako, znanje o opisovanju, beleženju in spreminjanju motečega vedenja je očitno zelo pomanjkljivo;
- anketirani najpogosteje niso odgovorili (43 %) na vprašanje o postopkih za spreminjanje vedenja, drugi najpogostejši odgovori pa predstavljajo nagrajevanje motečega vedenja (pozornost, objem, božanje, hrana – skupaj je

teh odgovorov 9, kar je 32 %); opis, ki bi ga lahko razumeli kot postopek spreminjanja vedenja (čeprav ni bil konkretno opisan), je le učenje pozitivnega vedenja (en odgovor) in delno postopek ignoriranja (vendar je ta žal brez opisa želenega vedenja in tako nima vloge učenja komunikacije).

Zaključki analize

Glavna ugotovitev iz rezultatov prve ankete je, da je večina staršev z obravnavo svojih otrok zadovoljna, da so zadovoljni s strokovnostjo osebja, sodelovanjem z njimi, pogrešajo le timsko delo, v katerega bi bilo vključenih več strokovnih profilov. Tudi v pripravi IP večinoma dobro sodelujejo. Na konkretno vprašanje glede uporabe PECS-a pri njihovem otroku jih je okoli 40 % odgovorilo pritrdilno. Skoraj polovica teh uporablja metodo tudi doma.

Precej drugačna sliko smo dobili, ko smo analizirali rezultate ankete, ki je bila vročena strokovnjakom. Iz odgovorov lahko predvsem razberemo, da je znanje o načinih komunikacije s strani otrok, ki imajo pomemben primanjkljaj na področju besedne/nebesedne komunikacije, izredno nizko. Tako večinoma ne prepoznavajo funkcije določenega motečega vedenja kot komunikacijskega sredstva, s katerim otrok sporoča svoje potrebe, mišljenje, čustva in občutke. S tem v povezavi je tudi zelo slab rezultat, ko odgovarjajo, na kakšen način take situacije »rešujejo«. Če jih že, je to na način, da moteče vedenje »nagrajujejo«, kar nakazuje tudi zelo slabo poznavanje metod modifikacije vedenja, ki so že več desetletij poznan način dela z otroki, ki imajo motnjo v duševnem razvoju, in moteče vedenje.

Glede na rezultate obeh anket je vidna izrazita diskrepanca med odgovori staršev glede uporabe PECS-a (41,4 % otrok) in odgovori strokovnjakov (5,8 % otrok). Delno bi to razliko sicer lahko pojasnili z možnostjo, da smo z anketama »prestregli« popolnoma različni populaciji otrok v razvojnih oddelkih, vendar ta populacija ni tako velika, da bi to lahko popolnoma pojasnilo omenjeno razliko v odgovorih. Očitno več staršev meni, da se PECS izvaja, kot dejansko se.

V anketi nismo postavljali direktnih vprašanj, ki bi nam omogočila natančnejšo oceno, ali tisti strokovnjaki, ki PECS uporabljajo, sledijo pri tem uveljavljenim pravilom, kot jih

predpisujejo organizacija z licenco poučevanja na tem področju. Posredno pa iz drugih odgovorov (poznavanje načinov in ocene komunikacije, funkcije motečega vedenja in načinov modifikacije motečega vedenja v bolj sprejemljive oblike) o tem dvomimo.

Pogoji za uvajanje sistema komunikacije z izmenjavo slik v razvojne oddelke

Glede na obstoječi kurikulum, naše poznavanje razmer na tem področju in rezultate obeh anket menimo, da bi za uspešno uvajanje PECS-a v razvojne oddelke morali biti izpolnjeni naslednji pogoji:

- kurikulum za prilagojeni program za predšolske otroke bi se moral dopolniti s cilji, ki se navezujejo na področje poznavanja in ocene načina komunikacije otrok, poznavanje funkcije motečega vedenja ter njegove modifikacije in učenja nadomestne/podporne komunikacije;
- inštitucije države bi morale zagotoviti dodatno izobraževanje strokovnjakov (predvsem specialnih pedagogov in logopedov), ki delujejo v razvojnih oddelkih, da bi ti zgoraj omenjene nujne cilje v kurikulumu lahko izvajali, glede izvajanja PECS-a pa pridobili potrebne licence;
- organizirati bi bilo treba dodatno izobraževanje za starše, da bi se PECS lahko izvajal cel dan, tudi doma; staršem bi bilo ob tem treba nuditi tudi kontinuirano podporo;
- glede na to, da sta za izvajanje PECS-a v začetnih korakih potrebna dva strokovnjaka, bi bilo treba kadrovsko okrepiti razvojne oddelke z najmanj $\frac{1}{2}$ strokovnjaka na oddelek; tako bi dodatni specialni pedagog ali logoped pokrival dva razvojna oddelka z namenom zagotoviti učenje in izvajanje PECS-a ter nuditi podporo staršem;
- tudi mnogi otroci, ki so zdaj vključeni v program s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo za predšolske otroke, imajo take posebne potrebe, da bi (poleg drugih ciljev) potrebovali tudi učenje komunikacije s PECS-om; glede na to, da se ta program izvaja v takih pogojih, ki ne zagotavljajo uporabe te metode skladno z vsemi zahtevami, bi bil za te otroke primernejši prilagojeni program.

Eden glavnih namenov obravnave v razvojnih oddelkih je učenje veščin in spretnosti, ki otrokom omogočajo sporočanje svojih potreb in želja v vsakodnevnem okolju, hkrati pa tudi učenje spretnosti, ki bi otrokom omogočile čim bolj učinkovito in samostojno vključevanje v poznejše programe vzgoje in izobraževanja, staršem pa olajšalo delo z njimi doma. Eden od glavnih elementov pri tem je učenje bolj funkcionalnih oblik komunikacije. V zvezi s tem bi uvajanje PECS-a v te oddelke bistveno izboljšalo kakovost obstoječega programa.

Sodelujoči v podprojektu

V podprojektu je skupaj delovalo 6 strokovnih delavk.

Strokovna skupina podprojekta: Dragica Bac, dr. Branka D. Jurišić, Eva Žiberna, dr. Marta Macedoni - Lukšič, Stanka Gruden in Petra Tomc Šavora.